

Kakelugnar för tjugoförsta seklet

Gammal uppvärmningsteknik möter nya formspråk och resultaten blir förtjusande. Men kan en kakelugn se ut hur som helst?

Annika Svensson

Det är kallt ute, kanske några snöflingor singlar sakta ner. Jag lutar ryggen mot en kakelugn. Den är skönt varm efter en utbrunnen brasa. Spjället är slutet och värmen kommer att magasineras i ugnens lera timmar framöver. Den är dryga hundra år gammal och med varsam hantering kommer den att kunna liva kommande generationer kakelugnsfans. Den är vit, rektangulär med sparsam ornamentik, ett spetsmönster, längst upp mot taket och den har murats av min morfar. Den är en pärla!

Kakelugnar var vanliga och hade sin glansperiod under sent 1800-tal. De kom i bruk efter beslut av Rikets råd på Kungliga slottet 1767. Det var då vedbrist i landet. Veden behövdes till att smälta järn, Sveriges stora exportvara. När centralvärme och billig olja dominerade hundrafemtio år senare revs de flesta kakelugnarna och slängdes ut på backen. Nu är de gamla bevarade kakelugnarna eftertraktade och nya enkla görs.

Gul kakelugn, 1997. Gestaltad på fri hand som självbärande skulptur, naturlera, vit engobe, gul infärgad klar glasyr. Examensarbete MFA, vinnare av "Årets Embryo '97". Foto Lasse Lindqvist.
Överst höger: Restaurerad kakelugn hos Göran Persson och Anitra Steen, 2006. Handtryckta lerkakel i framtagna gipsformar, handmålad blå dekor på gråvit täckande glasyr. Foto Per Björn.
Till höger: Ugnsluckan till kakelugn Fullersta Gård, 2009. Foto Annika Svensson.

Under sent 1990-tal lyssnade Annika Svensson som elev vid Högskolan för Design och Konsthantverk i Göteborg till en föreläsning om keramik. En bild på en centraleuropeisk ugn i form av en kvinna fastnar i hennes minne. Hon börjar göra research och utför sedan som examensarbete 1997 en strålande gul kakelugn med smal ganska hög eldstad. Den är murad av lätt kupade kakel som blir som skålar som uppsamlar de vid bränningen röda färgpigmenten i glasyren. Den har ett högt uttryck, tar för sig, skäms inte och bådär gott. Den visades samma år på Läckö slott och den väckte intresse.

Det här var starten för hennes arbete vid Studio Fältspat på Fältspatgatan i ett industriområde i Västra Frölunda i Göteborg. Fyra keramiker samsas här om en gemensam lokal, var och en har sin separata arbetsplats och det gemensamma utrymmet för ugnar delas. Det har blivit många kakelugnar både hemmavid och i Skottland. Ibland är de likt skulpturer med flammande ornamentik – en neapelgul har fått gröna slingor i relief, gröna eldsflammar. En annan är mer återhållsamt stram med lätt relief.

En gång samtalar kaklet med resterna av en gammal skönhet med blå blommor. Det blev en utmaning att tillverka 21 nya delar för att hela en befintlig antik ruin. De nygjorda kakeldelarna fick inte sticka ut, utan binda samman och "hela" en skönhet. Detta för att värma Göran Persson och Anitra Steen i deras hem.

Huge fastigheter i Huddinge renoverade en gammal byggnad på Fullersta Gård från 1700-talet för att skapa kommunens konstcentrum. De gamla kakelugnarna var borta och huset får nu nyförvärvade från fyra sekel. Annika Svensson skapade 2009 en för tjugoförsta århundradet, en återhållsam grönglaserad kakelugn översälad med eklöv och ollon i relief. I Fullersta Gårds vapen avbildas eken. Luckor och spjäll i smidesjärn ansluts också till ornamentiken. I höst introduceras för husets butik en blomkruka och en mugg med eklöv och ekollon. Den serietillverkas av en gotländsk keramiker.

>>>

Neapelgul kakelugn med gröna slingor, 2008. Handtryckta lerkakel i gipsformar, röd lergodslera, vit engobe, infärgade glasyrer, blånerade smidesdetaljer i järn. Kaklen sätts ihop läderhårda och slingor monteras fast, engageras, torkas, skrojbränns, glaseras, och bränns igen. Foto Annika Svensson.

Örebro universitetssjukhus beställde en grön och en ung familj i Tollered valde samma som den som Annika Svensson gjort i Skottland, den som är vänd med ryggen mot skorstenen och de båda panoramafönstren med havsutsikt. Det blir monumentalt. I Tollered har skulpturen en annan verkan, mer intim i ett mindre rum. Båda utgör sina rums centrum och samlingsplats och båda sprider go värme samtidigt som de håller nere elkostnaderna. Som skulpturer dominerar de sina rum. En annan har fått midja och samtalar kanske med den visade bild som satte i gång hela äventyret, den på den österrikiska ugnen i form av en gumma.

Annika Svensson kan göra sina kakelugnar i flera exemplar och detaljanpassa dem till omgivningen eller beställarens önskemål när så behövs. Hon monterar dem själv och har själv

kontroll över de olika momenten, också den obligatoriska torkperioden när ugnen är färdig-murad. Det tar cirka en vecka att montera och bygga rökkanaler. Allt inleds med själva eldstaden i hårdbränt tegel. Från eldstaden byggs de vertikala rökkanalerna som skall ta hand om rökgaserna, sakta låta dem i slingor värma innemätets lera för att, när elden har slocknat och spjället skjutits, magasinera värmen från brasan i timmar.

Kakelugnsmakandet innefattar olika typer av hantverk och det är skapande verksamhet, det immateriella uttrycket möter det praktiska, det materiella. Därtill kommer ägarens ansvarstagande att säkert elda med kunskap för att få ut mesta möjliga effekt av några björkvedträn. Som skulpturer sprider de värme, samtidigt sin fantasi och sin sinnlighet.

Men Annika Svensson skapar inte bara kakelugnar. Till Skatteverkets ombyggda lokaler i Solna utförde Annika Svensson 2015 ett humoristiskt, lätt surrealistiskt verk Flytande, rinnande, droppande... dripp, dropp på uppdrag av Statens konstråd i en ljusgård mellan två befintliga byggnader. Organiska molnformationer hänger och klänger på tegelmurarna, rinner i flera meter långa rörlignande strängar utmed väggarna. Eller är det kakelugnarnas röklingor som inspirerat? De förefaller formmässigt hälsosamma i miljön mellan huskropparnas bastanta tegel, kanske inte enbart mot allvaret i 1970-talets arkitektur, utan även mot själva Skatteverkets innehåll. På ett räcke ser man en stor keramikklump hänga, liksom formad av sin egen tyngd, mjukt och organiskt, fastnad som av en händelse. Otur eller tur?

Att hantverkets olika kunskaper åter har kommit till heders och uppmärksammas efter märkliga teoretiska perioder kunde man avläsa på Konstfacks senaste examensutställning. Över lag var detta synbart. Den 2 juni i år tog Johanna Nestor född 1990 i Kalmar sin examen med en kakelugn i form av en ekstam. Hög och dominerande mötte den åskådarna, 270 cm hög och 80 cm i diameter. En gammal ek på Djurgården i Stockholm hade fått lämna sina barkreliefmönster, lånade ut dem till en kakelugn. Hon tog form och utförde fem olika mönsteravgjutningar och staplade dem på varandra. De blev till en stam. Den kakelugnen imponerade. De praktiska momenten hade Norrköpings Kakelugnsmakeri i Kolmården bistått med. Kanske kan den få en plats där bland de antika skönhetererna? Ett projekt med målaren, skulptören och fotografen Andreas Eriksson, Kinnekulle är nu på planeringsstadiet. Han representerade Sverige på Biennalen i Venedig 2011 och han har gjutit av många mullvadshögar och grenar från skogen och måste nog se med intresse på en kakelugn likt en ek.

■ MAILIS STENSMAN

Flytande, rinnande, droppande... dripp, dropp, 2015. Ringlade, kavlade skulpturer byggda för hand i röd lergodslera, turkos och vit engobe, mochaware, transparent och turkos glasyr. Höjd 6,5 m resp 1,4 m. Uppdragsgivare: Statens Konstråd, placering på Skatteverket huvudkontor i Solna. Foto Ricard Estay.